

УДК 347.12

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

GLOBALIZATION PROCESS AS THE FACTOR'S TRANSFORMATION OF INNOVATIVE APPROACHES TO HUMAN RIGHTS PROTECTION MECHANISMS AND FREEDOMS

Туряниця В.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Автор розкрив вплив складного й багатогранного глобалізаційного процесу як фактора інноваційних підходів до трансформації механізму забезпечення прав і свобод як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях. Доведено, що глобалізація зумовлює істотний вплив на зміну й пошук інноваційного правового інструментарію, який використовується сучасними державами в забезпеченні прав і свобод людини.

Ключові слова: глобалізація, інновації, права, свободи, людина, механізм захисту й гарантій прав і свобод, складові механізму, трансформація.

Автор раскрыл влияние сложного и многогранного глобализационного процесса как фактора инновационных подходов к трансформации механизма обеспечения прав и свобод как на внутрисоциальном, так и на международном уровнях. Доказано, что глобализация обуславливает существенное влияние на изменение и поиск инновационного правового инструментария, который используется современными государствами в обеспечении прав и свобод человека.

Ключевые слова: глобализация, инновации, права, свободы, человек, механизм защиты и гарантий прав и свобод, составляющие механизма, трансформация.

The author revealed a complex and multifaceted impact of globalization process as a factor of innovative approaches to transformation mechanism ensuring the rights and freedoms of both intrastate and international levels. It is proved that globalization leads to a substantial impact on the change and find innovative legal tools used by modern states in ensuring the rights and freedoms to form a common future based on shared membership in the human race in all its diversity.

Key words: globalization, innovation, law, freedom, man, defense mechanism and guarantees the rights and freedoms, that make the mechanism transformation.

Постановка проблеми. Глобалізація сьогодні виступає одним із факторів, які найбільше впливають на права людини й механізм їхнього забезпечення. Лише на межі ХХ–ХХІ століть глобалізація перетворилася на один із найбільш впливових факторів сучасності. Сутність глобалізації визначається по-різному.

Сьогодні глобалізація – це складний і тривалий процес людської взаємодії, що долає встановлені державні кордони та визначає існування політичних, економічних, культурних і соціальних відносин, які піднімаються над локальними, регіональними й національними обмеженнями для створення умов нової транснаціональної цивілізації.

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації механізм забезпечення прав і свобод люди-

ни суттєво коригується в різних напрямках. По-перше, посилюється усвідомлення того, що права людини й правові механізми їх захисту все більше виводяться за межі національного суверенітету. Посилюються фактори, які обмежували суверенітет сучасної держави від часів Другої світової війни. «Класичним» суверенітетом як «станом повновладдя держави на своїй території», який виражає «необмеженість державної влади» (за визначенням І. Левіна) [1, с. 71–72] національні держави вже не володіють. Межі суверенітету визначаються нормами міжнародного права, і насамперед це стосується прав людини.

По-друге, з формуванням «глобальної правової інфраструктури» [2, с. 147] забезпечення прав людини виходить за межі національного правопорядку та втілюється в глобальних і наднаціональних (ре-

гіональних) правових механізмах (наприклад, у Європейському Союзі). Роль міжнародних нормативно-правових та інституційних засобів різко зростає також на рівні національного правопорядку. Нерідко національні конституції передбачають тісні взаємодії засобів різного рівня в забезпеченні прав і свобод людини.

По-третє, глобалізація призвела до розвитку й поширення інформаційних технологій, які почали активно використовуватися для реалізації прав людини на індивідуальному та колективному рівнях. Інформаційні технології, зокрема Інтернет, не лише використовуються для реалізації прав людини (наприклад, використання виборцем права голосу в електронному режимі), а й поступово перетворюються на матеріальний фактор забезпечення прав і свобод (наприклад, телекомунікаційні системи забезпечують безпеку людини та її власності). Інформаційні технології дозволяють здійснювати контроль за відкритістю публічної влади, яка оцінюється за такими критеріями, як публічність політики, свобода доступу громадян до офіційної інформації тощо [3, с. 9–11]. Доступ до публічної інформації може обмежуватися демократичною державою, проте лише з мотивів суспільно значимих цінностей (наприклад, національної безпеки) та в обсязі, адекватному публічному інтересу, що захищається таким способом. При цьому інформація про будь-які факти порушень прав людини не може бути обмеженою в доступі.

По-четверте, глобалізація зумовлює істотний вплив на зміну правового інструментарію, який використовується національними державами в забезпеченні прав і свобод людини, а саме:

а) реалізація рішень глобальних міжнародних організацій, учасником яких держава виступає (наприклад, резолюції Ради безпеки ООН);

б) виконання рішення міжнародної судової інстанції, юрисдикцію якої національна держава визнає на своїй території. Виконання рішення судової інстанції може виражатися як безпосередньо (через певну дію державних органів щодо інтересів заявника), так і щодо вдосконалення певної ділянки державно-правової практики;

в) вплив на правопорядок національної держави, яка подала заяву про вступ до наддержавного утворення, «критеріїв вступу» (наприклад, Копенгагенських критеріїв), частина з яких безпосередньо пов'язана з демократією та забезпеченням прав людини;

г) визнання дії установчих документів наддержавного утворення (наприклад, Європейського Союзу) на території держави-члена цього утворення («первинне право Європейського Союзу»);

г) дія актів спільних органів наддержавних утворень на території держави-члена утворення (наприклад, рішення Європейської комісії – виконавчого органу Європейського Союзу) [4, с. 109].

Мета статті – розкрити роль глобалізаційних процесів як фактора впливу на інноваційні підходи до трансформації механізму захисту прав і свобод людини на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення цієї проблеми знаходиться в полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Вони не оминають увагою актуальність і проблематичність вивчення цього феномена. Серед науковців, які присвятили свої роботи цьому напрямку, необхідно відзначити С. Алексєєва, Л. Бальцеровича, А. Бланкенгеля, Р. Джеймса, М. Козюбру, Ф. Лапорта, І. Левіна, В. Лемака, В. Радзієвську, В. Тація, Ю. Тодику, А. Шайо, В. Шаповала та інших.

Позитивно оцінюючи їх напрацювання й наявні результати, припущення, прогнози та висновки, зауважимо, що усвідомлення впливів глобалізаційних процесів має особливе значення для посттоталітарних країн, які стали на шлях демократії, у тому числі й України, перед якою стоять виклики реформування правоохоронних і правозахисних органів та внесення суттєвих системних змін і доповнень до Конституції України, що врахували б інтеграційні процеси у світі та міжнародний досвід під час прийняття вітчизняної законодавчої бази.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ століття національний механізм забезпечення прав і свобод людини найбільше зазнає впливу європейської правової традиції. Комплекс норм, що утворюють джерела впливу європейського права на конституційне законодавство держав Східної Європи, становить «європейську конституційну спадщину». Зміст європейської конституційної спадщини є значним і включає низку принципів конституційного ладу, положення в галузі регулювання інститутів державної влади, комплекс положень у галузі регулювання прав і свобод людини. Відбувається становлення «європейської конституційної моделі», спільної для всього континенту, як для західноєвропейських, так і для східноєвропейських держав. Вплив європейського права на конституційне законодавство держав Східної Європи здійснюється в таких формах:

1) «примусовій» формі впливу, що характеризується втручанням у процес розробки й прийняття конституції з боку європейських держав і міжнародних організацій. Ця форма впливу порушує принципи конституційної автономії та невтручання у внутрішні справи держави;

2) «рекомендаційній» формі впливу, що характеризується тісною взаємодією його суб'єкта та об'єкта, заснованою на бажанні самої держави розділити європейські конституційні цінності, визначенням змісту конституційних положень самою державою з урахуванням рекомендацій суб'єкта впливу. Механізмом її здійснення є конституційна інженерія. Цю форму впливу вважаємо найбільш юридично обґрунтованою;

3) «добровільній» формі впливу, що характеризується тим, що зміни конституційного законодавства здійснюються за ініціативою самої держави, без будь-якого втручання, проте зміст внесених змін детермінується вимогами суб'єкта впливу, їх дотримання необхідне для держави, яка реформує своє законодавство, для досягнення певних цілей.

Сучасне конституційне законодавство східно-європейських держав втілює низку складових європейської конституційної спадщини. У галузі регулювання інститутів державної влади втіленням європейського права є існування в державах Східної Європи парламентських режимів, що характеризуються широкими повноваженнями представницького органу, який обирається шляхом загального прямого голосування, наділеного правом винесення вотуму недовіри уряду (у деяких випадках – конструктивного вотуму); наявністю президентів, обраних прямим загальним голосуванням, наділених правом вето щодо законів парламенту або його пом'якшеною формою – правом повернути закон для повторного розгляду до парламенту; наявністю самостійної судової влади, незалежність якої забезпечується низкою гарантій, у тому числі існуванням органів суддівського співтовариства, що здійснюють формування корпусу суддів [5, с. 13].

Права людини як елемент права. Отже, права людини є об'єктивно діючим правом, що вирізняється насамперед тими ж характеристиками, що й інші елементи права, а саме: загальнообов'язковим характером, можливістю використання легального примусу для його застосування, юридичною відповідальністю за порушення.

При цьому необхідно відзначити ще декілька характеристик прав людини як безпосередньо діючого права. По-перше, слід погодитися, що невід'ємні права людини в межах національного правопорядку, які зазвичай закріплені в конституції відповідної держави, займають вище місце в ієрархії джерел чинного позитивного права. Причому останні як мінімум не повинні суперечити визнаним правам людини, і це стосується також норм конституції [6, с. 405].

По-друге, говорячи про відношення прав людини до такої ознаки об'єктивного права, як формально-визначений характер, необхідно звернути увагу на два моменти. З одного боку, права людини в традиційному розумінні справді закріплені (формалізовані) не повністю, проте саме в цьому полягає їх унікальність. Ще раз згадаємо Біль про права США 1791 р., який, як видається, першим у світі вміщував формулу про те, що «перерахування в Конституції деяких прав не повинне тлумачитися як заперечення або применшення інших прав, які зберігаються за народом». З нього було започатковано американську традицію громадянських свобод, у якій права й свободи людини мають «абсолютний характер» [7]. Сьогодні подібні формули мають місце в конституціях більшості держав. Мова йде про те, що навіть у разі незакріплення основного права людини в тексті конституції його зміст буде «віднайдено» судовою практикою. З іншого боку, незакріплені у законах характер прав людини не робить їх «юридично бездіючими». На сьогодні й інша група елементів (джерел) права, зокрема правовий звичай і договори, нерідко не мають формально-визначеного характеру.

Проблема «соціальних прав». Видатний польський учений Л. Бальцерович відзначав, що ситуація ускладнюється в тому разі, якщо концепція прав

особи піддається радикальному перегляду та до неї включаються «соціальні права» або принцип «всезагального благополуччя». Унаслідок цього класичне розуміння свободи як сфери життя людини, захищеної від втручання інших, зміщується з ідеєю про право кожного користуватися грошима інших людей, конфіскованими державою за рахунок зростання оподаткування. Тому між цими абсолютно різними категоріями прав виникає протиріччя, а водночас – і небезпека подальшого послаблення економічної свободи за рахунок зростання оподаткування, обумовленого розширенням системи соціального перерозподілу багатств. Найкращим інструментом стримування держави є ефективна конституція, у якій чітко прописані основоположні свободи громадян. Л. Бальцерович при цьому вказує, що О. Холмс і К. Санстейн не мають рацію, коли стверджують, що обидва різновиди індивідуальних прав вартують суспільству грошей, а тому відмінності між індивідуальними свободами й правами на соціальне забезпечення не носять фундаментального характеру. Польський учений переконаний: «Перша їх теза навряд чи може бути визнана вражаючим відкриттям: ніхто не заперечує, що захист індивідуальних прав і свобод потребує певних витрат на утримання поліції й судової системи. Головна відмінність між індивідуальними свободами та принципом «всезагального благополуччя» полягає в іншому: у першому випадку гроші платників податків використовуються для захисту певних людей від насилля та втручання інших до їх приватного життя, у другому випадку – для перерозподілу благ» [8, с. 23].

Західна доктрина традиційно протиставляє соціально-економічні права так званим класичним правам – особистим і політичним. Класичні права при цьому визнаються абсолютними, природними й невідчужуваними, справді суб'єктивними правами, які безумовно пов'язують державу та підлягають судовому захисту. Водночас соціально-економічні права власне в юридичному сенсі правами не виступають, а є претензіями на отримання від держави (за рахунок перерозподілу національного доходу) певних матеріальних благ, що гарантують «гідний рівень життя». Права другого покоління зазвичай кваліфікуються як цільові, програмні, що націлюють державу на соціально-орієнтовану державу. Власне, це не суб'єктивні права, а об'єктивні обов'язки держави, виконання яких залежить від стану економіки держави. Відповідно до такого підходу виголошені міжнародними актами й конституцією соціально-економічні права безпосередньо не підлягають судовому захисту, а розглядаються як загальні установки на соціальну захищеність, які повинні бути конкретизованими в поточному законодавстві [9, с. 145]. Угорський правознавець А. Шайо загалом солідарний із такими поглядами, вказуючи: «Конституція, що відповідає вимогам конституціоналізму, відрізняється від простих основних законів, які визначають державну структуру, тим, що вона намагається забезпечити саме

свободу. Будь-яка інша мета державного ладу – соціальне благополуччя, велич, рятування душі і взагалі будь-яке завдання, висунуте державою, – може передавати небезпеці свободу» [10, с. 245].

Слід погодитися з позиціями, згідно з якими соціально-економічні права є претензіями людини на відновлення певних мінімальних позицій у соціально-економічній сфері, втрачених через скрутну життєву ситуацію, шляхом надання соціального захисту й допомоги з боку державно-організованого суспільства, яка надається шляхом перерозподілу економічних ресурсів [11, с. 48]. У наведеному визначенні потрібно відзначити сутнісні моменти: єдиною комплексною підставою для скористання суб'єктом таким правом є втрата його позицій у соціально-економічній сфері внаслідок скрутною життєвої ситуації. Обидва компоненти (втрата позицій і скрутна життєва ситуація) мусять бути наявними та взаємопов'язаними. Присутність першого й відсутність другого або навпаки не веде до можливості скористання таким правом.

Соціально-економічні права за своєю природою не можуть ставитися в один ряд із правами особистими й політичними через значну їх специфіку. Особливості цієї групи прав людини досліджено в літературі, зокрема, у працях В. Лемака [12]. По-перше, соціально-економічні права, на відміну від інших видів прав людини, не є правами, якими наділено всіх суб'єктів. В ідеальній суспільній конструкції вони не можуть належати «кожному», оскільки визнання їх за «кжною» особою може призвести до колапсу державно-організованого суспільства з економічної й моральної точки зору. Як правило, такі права визнаються лише за категоріями осіб, які належать до «соціально вразливих». Постає питання про обсяг цих категорій осіб і чинники, які впливають на нього. Таких чинників може бути декілька, обмежений економічний ресурс не стоїть на першому місці. В умовах демократичної політичної системи проявляється явище обміну політичної підтримки й економічних очікувань, що веде до загрози постійного «розширення» як обсягу соціально-економічних прав, так і переліку суб'єктів – їх адресатів.

По-друге, цей блок прав людини відображає розуміння «прав людини» не як «можливості на поведінку в певних межах» (як в інших видах прав), а як «можливість отримати блага». Проте «отримання блага» пов'язане з обсягом прав інших людей, зокрема, з його «вилученням» у людини, яка здобула його своєю працею (наприклад, через стягнення податку на доходи фізичної особи). Держава, що закріплює в правових нормах «право на блага», фактично бере на себе правове зобов'язання щодо його вилучення в інших суб'єктів. Чіткий і стабільний взаємозв'язок між фактом надання «права на блага» одним особам та фактом його обмеження для інших осіб є очевидним. Інші блоки прав людини не вимагають цього. Наприклад, свобода віросповідання для особи не пов'язана з вилученням матеріальних благ в іншої особи. Право на об'єднання в політич-

ні партії також не вимагає позбавлення інших людей (тих, які не об'єднуються) частини доходів.

По-третє, лише соціально-економічні права пов'язані з перерозподілом виробленого в суспільстві національного доходу, а отже, з обсягом такого національного доходу й рівнем його перерозподілу. Ці два ключові питання реально визначають рівень реалізованості соціально-економічних прав, а не їх юридичні гарантії. Рішеннями судових інстанцій неможливо домогтися «здійснення» того чи іншого права із цього блоку, якщо відсутнє відповідне ресурсне забезпечення (особливо в разі «безоплатності» певних соціальних послуг, закріплених як «право»).

По-четверте, соціально-економічні права не можуть належати до «основних» (природних) прав людини, оскільки вони загалом не наділені властивостями, притаманними іншим блокам прав людини. Зокрема, соціально-економічні права не є «непорушними» в тому смислі, що вони не можуть скасовуватися чи звужуватися законодавцем. Причому мотивами для такого скасування можуть бути як зниження рівня національного доходу, так і необхідність посилення економічних стимулів у суспільстві. Перелік соціально-економічних прав не є «невичерпним», тобто загалом цей блок прав не може існувати за межами їх юридичного закріплення. Це постає з того, що мова йде про зобов'язання держави надати особі певне благо, і ресурсне забезпечення цього блага, звісно, не може бути «невичерпним». Як відзначає німецький учений А. Бланкенагель, у зв'язку із захистом соціально-економічних прав виникає низка специфічних проблем, перша з яких торкається фінансування безпосереднього здійснення цих прав [13, с. 42].

Тому слід погодитися, що права людини, взяті в системній єдності, визначають загальний правовий статус людини, інакше кажучи – міру свободи людини в державі й суспільстві. У свою чергу відмінність між природними й позитивними правами людини проводиться з огляду на факт закріплення або незакріплення цих прав у позитивному праві [14, с. 152–153].

Висновки. Нова філософія глобалізації світу також змінює підходи до вдосконалення правової системи взагалі, а це у свою чергу вимагає інноваційних підходів до трансформації механізму захисту прав і свобод людини, удосконалення глобальної правової інфраструктури та правових механізмів на національному й наднаціональному рівнях.

На основі наявних на сьогодні глобалізаційних процесів та наслідків їх впливу можемо стверджувати, що права людини стають діючим правом у глобальному відношенні; на «наднаціональному» рівні, відповідно, вони володіють універсальною юридичною силою. Це визначає перехід від розуміння права як права влади, винятково силового владно-державного утворення до його розуміння як засобу захисту від свавілля, інституту вільного самоствердження людини, її свободи й творчої активності [15, с. 10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Левин И. Суверенитет / И. Левин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 373 с.
2. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Б. Таманага. – пер. з англ. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.
3. Лепихова Л. Открытость политической власти: технологический анализ : автореф. дисс. ... канд. полит. наук / Л. Лепихова. – Ростов-на-Дону, 2007. – 28 с.
4. Лемак В. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації / В. Лемак, О. Лемак // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 108–115.
5. Гагаева Е. Влияние Европейского права на конституционное законодательство государств Восточной Европы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е. Гагаева. – Челябинск, 2010. – 26 с.
6. Нерсесянц В. Общая теория права и государства : [учебник для юрид. вузов и фак-тов] / В. Нерсесянц. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
7. Бельсон Я. «Конституция – это то, что скажет Верховный суд» / Я. Бельсон // Советское государство и право. – 1962. – № 3. – С. 156–158.
8. Бальцеревич Л. Навстречу ограниченному государству / Л. Бальцеревич. – пер. с англ. – М. : Новое изд-во, 2007. – 92 с.
9. Варламова Н. Введение к Форуму «Конституционный статус социально-экономических прав» / Н. Варламова // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2000. – № 1(30). – С. 144–145.
10. Шайо А. Самоограничение властей (краткий курс конституционализма) / А. Шайо. – пер. с венг. – М. : Юристъ, 1999. – 534 с.
11. Лемак В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози / В. Лемак // Право України. – 2010. – № 3. – С. 44–51.
12. Лемак В. Соціально-економічні права людини в контексті верховенства права: вітчизняний досвід закріплення та застосування / В. Лемак // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 1. – С. 40–48.
13. Бланкенагель А. Конституционные суды, социальные права и социальное государство / А. Бланкенагель // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 1(42). – С. 42–44.
14. Варламова Н. Классификация прав человека: подходы к проблеме / Н. Варламова // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 4. – С. 152–166.
15. Воронина Е. Право как основа формирования правового государства в России : дисс. ... канд. юрид. наук / Е. Воронина. – Иркутск, 2005. – 173 с.